

текст стиха (для геральдической и дескриптивной поэзии), содержания прозового текста, сопровождающего текст стиха (для поэзии, выступающей в роли вступления, заглавия, послесловия), библиотечного шифра экземпляров издания, в котором зафиксирован данный поэтический текст, библиографии переизданий стихотворения (при наличии). Обосновано целесообразность составления каталога барокковой поэзии, выделенной в составе украинских кириллических старопечатных изданий из фондов Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского.

Ключевые слова: украинская барокковая поэзия, аналитическое библиографическое описание, кириллические старопечатные издания конца XVI – первой половины XVIII в.

УДК 026:[2-523.6+27-789.34](477.42)(093)

Ірина Ціборовська-Римарович,

канд. іст. наук, старш. наук. співробітник

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

ДЖЕРЕЛА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ФОНДУ КНИГОЗБІРНИ БЕРДИЧІВСЬКОГО МОНАСТІРЯ БОСИХ КАРМЕЛІТІВ

У статті подана інформація про головні джерела до історії формування книжкового фонду бібліотеки Бердичівського монастиря босих кармелітів: рукописні каталоги, акти візитацій, провенієнції бібліотечних стародруків, протоколи засідань Ради Київського Університету св. Володимира.

Ключові слова: Бердичівський монастир босих кармелітів, монастирська бібліотека, бібліотекознавство, провенієнції.

Бібліотека Бердичівського монастиря босих кармелітів нині є найбільшою в Україні серед давніх книгозбірень католицьких монастирів, які функціонували на етнічних українських землях. Її компактно збережений комплекс тепер знаходиться у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ВІК НБУВ) і налічує 4852 томи. Відносно невелика кількість стародруків із провенієнціями монастирської бібліотеки зберігається у колекціях відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ (далі – ВСПВ), а саме: у колекціях інкунабул, палеотипів, ельзевірів, колекції видань другої половини XVI – першої чверті XIX століть, надрукованих латинських шрифтом.

Бердичівський монастир Ордену босих кармелітів (Fratres Discalceati Ordinis Beatissimae Virginis Mariae de Monte Carmelo) був заснований бл. 1630 р. київським воєводою Янушем Тишкевичем герба Леліва (†1649). За церковним адміністративно-територіальним устроєм Ордену у XVIII ст. відносився до його Польської провінції, що мала назву Святого Духа (Provincia Polona Sanctis Spiritus). Сам монастир носив назву Непорочного зачаття Блаженної Діви Марії та св. Іоана Хрестителя (Immaculatae Conceptionis Beatissimae Virginis Mariae et utriusque S. Ioannis Baptistae). На 1772 р. бердичівська кармелітська обитель за кількістю мешканців була найбільшою серед монастирів цього Ордену в українських землях. Її братія налічувала 37 ченців [4, D2–D3]. При монастирі існувала школа, де

навчалася шляхетська молодь, був шпиталь, аптека, обсерваторія. Монастир мав цінну бібліотеку, в якій зберігалися давні рукописи та книжки. У другій половині XVIII ст. монастир мав значний вплив на культурне та економічне життя регіону, в реалізації якого допомагала монастирська друкарня. Він проіснував до 1866 р., коли був закритий царською владою.

Першоджерелами для історії давніх бібліотек є їхні рукописні та друковані каталоги. Цей вид документа несе найповнішу інформацію про бібліотечний фонд на конкретний час функціонування книгозбірні. Він подає інформацію про склад, зміст та обсяг книжкового фонду, віддзеркалює систему його розстановки, фіксує бібліотечні шифри і допомагає орієнтуватися у розстановці книжок. З його допомогою можна проводити книгознавчий аналіз книжкового фонду, його тематичну, кількісну та мовну характеристику.

Сьогодні відомі два рукописні каталоги монастирської бібліотеки часів функціонування Бердичівської обителі – 1781 р. та 1799 р. За каталогом монастирської бібліотеки, укладеним 1781 р. під назвою «Index librorum Bibliothecae Carmelitarum Discalceatorum Conventus Berdicoviensis conscriptus In Anno D[omi]ni 1781. Mense Decembri» («Список книжок бібліотеки босих кармелітів Бердичівського монастиря, написаний Року Божого 1781 у грудні»; Інститут рукопису НБУВ (далі – ІР НБУВ), ф. 1, спр. 6413), у фонді налічувалося 7264 томи. Але треба брати до уваги, що цей каталог не подає повну інформацію про склад бібліотечного фонду за всю історію його існування. Адже бердичівські кармеліти не раз змушені були залишати свій осідок через несприятливі історичні обставини, під час яких монастир ніс великі матеріальні втрати. Вочевидь, у ці періоди страждала і монастирська книгозбірня, яку треба було поповнювати після бурхливих подій. В історії Бердичівського монастиря такими періодами були Національно-визвольна війна українського народу 1648–1657 рр. під проводом Богдана Хмельницького; конфлікт із нащадками фундатора монастиря Януша Тишкевича, які хотіли позбутися кармелітів, залишивши собі маєтності і суми, призначені Я. Тишкевичем ченцям; події Барської конфедерації, коли у 1768 р. російські військові частини на чолі з генерал-майором П. Кречетниковим утримували в облозі монастирську фортецю, де перебували війська конфедератів під командуванням Казимира Пуласького, а після капітуляції останніх монастир було пограбовано загарбниками.

У названому каталозі перед бібліографічним описом книжок подано принципи організації каталогу та опису видань під заголовком «Regulae observandae Indicis Librorum Bibliothecae Conventus Berdicoviensis» («Правила користування списком книжок Бердичівського монастиря»; ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, арк. III-IV). Ці принципи викладено у 14 пунктах: 1) «*Omnes Libri minores et minimi quanquam habeant folii sui distinctam a Typographia denominationem, ad folium in 12-mo sunt singuli reducti, et hoc propter faciliorem recognitionem et majorem commoditatem Type ignoratum*» («Усі книжки, які відрізняються малими та найменшими розмірами аркушів, розташовані відповідно за друкованою назвою; книжки за розміром аркуша у 12° виділено окремо, і внаслідок цього невідомий друк розпізнається легше та з більшою зручністю»); 2) «*Numerus Ecclesiasticus in Anno positus est plerum[que] ad consuetum et vulgarem redactus, id circo hic observandus*» («Складові частини Біблії у більшості випадків розташовано за роком [видання] і у звичайний спосіб, що має бути дотримано»); 3) «*Libri multi cum contineant in se diversas materias: passim ad excellentiorem Scientiam sunt relegati. Unde non est mirandum, si videantur, confundi, cum ratio id exigerat*» («Хоча велика кількість книжок містить у собі різні теми: у переміжку з виключною Мудрістю є [такі, що від неї] віддалені. Звідси те, яке не є гідне захоплення, якщо б виявилися [такі книги] домішані, розум нехай [їх] вилучить»); 4) «*Regulae et Constitutiones variorum Sacrarum Religionum Titulo Canonistis sunt conjunctae*» («Правила і постанови різних священних установ об'єднані під заголовком «Каноністи»); 5) «*Non potuit esse Authoris Opus positum, penes Opus Ejusdem, propter plerumque distinctionem folii*» («Твір одного автора не зміг бути розташований біля іншого його [твору] через значну різницю у [розмірі] аркушів»); 6) «*Lingua Polonica Opus aliquod conscriptum, eadem est adnotatum*» («Польською мовою будь-який твір написаний, нею ж і прокоментований»); 7) «*In omnibus Libris semper Author Operis inscriptus est Cathalogo huic Librorum, sed aliquando contigit, ut vel Reiductor vel Augmentator est donatus, unde sive ille sive alter est animadvertendus et quaerendus*» («У цьому каталозі для всіх книжок завжди записаний автор твору; але іноді трапляється, що пропущене ім'я редактора чи коментатора, тоді цей чи інший має бути виявлений і зазначений»); 8) «*Nonnulli Libri, sine Titulo, loco et anno existentes, habent suam in medio Operis vel fine aliqualem adnotationem; unde ibi est exquirenda*» («Деякі книжки, які без титула, місця та року [видання] перебувають, мають у середині або в кінці

Твору свою якусь приписку; отже там її слід розшукувати»); 9) «*Accidit etiam quod duo Libri in diversa materia sunt simul compacti, unde tam prior quam posterior sigillatim est inscriptus, suo uno tamen numero in ordine posito, reperitur*» («Коли виявляється, що дві книжки з різної тематики об'єднані разом, тоді як перша, так і пізніша вписується окремо, і свій окремий номер у встановленому порядку одержує»); 10) «*Libri Cosmographici C: specialiter distinctio Historicis propter suam*» («Книжки з Космографії С: окремо – історичні [книги], через їхню особливість»); 11) «*Libri Polemici vulgo Artilleriae, conjuncti sunt Libri Architectonici, juxta suas speciales chartas quas in se continent; quanquam ejus modi Libri inter Philosophicos aliquomodo reperiantur*» («Книжки з полеміки, [які] по-простому [називаються] «артилерія», поєднані з книжками про будівництво, так само як і окремі аркуші, які у собі містять, хоча книги цього типу серед філософських в іншому місці мали б шукатися»); 12) «*Libri Prohibiti sat cum magna diligentia sunt relegati: sed qui adhuc forsitan possent reperiri in hoc Indice, Lector debet parcere naturali Hominum inadvertentiae, vel novae (:si superad sit:) prohibitioni. Notandum tamen est: quod ex Indice Romae impresso Anno 1658 Libri prohibiti sunt relegati; quanquam et ex Indice Anni 1766 sunt sejuncti, si qui deprehensi erant recentiores*» («Заборонені книги краще було б із великою ретельністю вилучити, але ті, які, можливо, досі можуть траплятися за цим Індексом, читач повинен пробачити – зважаючи на природну людську неуважність або новизну заборони (якщо б вона була). Слід зауважити, що за Індексом римським, надрукованим 1658 р., заборонені книги треба вилучити, хоча і за Індексом римським 1766 р. вони є вилученими, якщо були раніше помічені»); 13) «*Opera Desideri Erasmi Roterodami, in multis materiis expressa, caute sunt legenda, et error si quis a Theologo deprehendetur, corrigatur; Juxta praescriptum Indicis Librorum Prohibitorum Anni 1766*» («Твори Дезідерія Еразма Ротердамського на різну тематику, повинні читатися з обачністю, і якщо якась помилка Теологом помічається, нехай буде виправлена за приписом Індкса заборонених книг 1766 року»); 14) «*De Caetero: Quod si Benevolus Lector aliquas alias Regulas erudite praescriperit, vel has prudenter minuerit, auxerit, vel correxerit; libenti et grato animo suscipiet hujus loci Bibliothecarius*» («Про решту: Коли якийсь доброзичливий читач вправно пропише якісь інші правила, чи розсудливо ці скоротить, розширить або виправить, тоді бібліотекар охоче і з вдячною душею підтримає його пропозиції»). Під цим стоїть підпис: «*F[ra]ter*»

Augustus ab Jmm[aculate] Concep[tione] B[eatissimae] V[irginis] M[ariae]» («Брат Августин від Непорочного Зачаття Блаженної Діви Марії»). Правила користування каталогом підписав Августин (Август) від Непорочного Зачаття Блаженної Діви Марії Куницький (1745–1814), коли обіймав посаду пріора Бердичівського монастиря (1778–1781). Згодом він дві каденції був провінціалом Руської провінції Ордену босих кармелітів (1799–1802; 1802–1805) [5, s. 166–167, 173].

Як видно з вище викладеного, в організації бібліотечного фонду застосовувався форматний принцип розстановки фонду, акцентувалася увага на описі конволютів; тут викладено правила користування забороненими книжками, прослідковується налаштування бібліотекаря на контакт із читачем для покращення бібліотечної роботи.

У каталозі 1781 р. бібліотечний фонд просистематизовано за 21 тематичним розділом, кожний з яких має позначення великою літерою латинської абетки. 1-й розділ – «*Scriptura. Patres. Commentatores*» sub Littera «E»; 2-й – «*Theologi moralistae et specul.*» sub Littera «D»; 3-й – «*Theologi controversistae*» sub Littera «C»; 4-й – «*Theologi canonistae*» sub Littera «G»; 5-й – «*Concionatores*» sub Littera «F»; 6-й – «*Spiritualis latini*» sub Littera «P»; 7-й – «*Spiritualis polonici*» sub Littera «L»; 8-й – «*Historici sacri et profane*» sub Littera «O»; 9-й – «*Politici*» sub Littera «M»; 10-й – «*Juridici*» sub Littera «N»; 11-й – «*Philosophi*» sub Littera «Q»; 12-й – «*Cosmographie*» sub Littera «R»; 13-й – «*Polemici*» sub Littera «S»; 14-й – «*Medici*» sub Littera «T»; 15-й – «*Humaniores*» sub Littera «K»; 16-й – «*Galici*» sub Littera «H»; 17-й – «*Germanici*» sub Littera «I»; 18-й – «*Italici*» sub Littera «V»; 19-й – «*Variorun Linguae*»; 20-й – «*Prohibiti*» sub Littera «B»; 21-й – «*Prohibiti*» sub Littera «A».

У середині кожного тематичного розділу книжки було просистематизовано за форматом, від меншого розміру до більшого. В залежності від того, якого розміру книжки потрапили до розділу, виділялися групи за такими форматами: «*Exemplaria in 36 et 12-mo*», «*Exemplaria in 12-mo*», «*Exemplaria in 12-mo et 8-vo*», «*Exemplaria in 8-vo 2-do*», «*Exemplaria in 4-to*», «*Exemplaria in Folio*», «*Exemplaria in Majori Folio*». У каталозі подано бібліографічні описи видань і після 1781 року, які, очевидно, дописувалися пізніше, відповідно до часу надходження книжок. В кінці каталогу вміщено своєрідний зміст, в якому представлено перелік тематичних розділів каталогу, проти назви кожного розділу вказується, на якій сторінці каталогу подано бібліографічні описи книжок форматом у 36°, 12°, 8°, 4°, 2°.

Наступним за хронологією є рукописний каталог бердичівської кармелітанської бібліотеки, датований 1799 р., який має назву «Index Librorum Bibliothecae Carmelitarum Excalceatorum Conventus Berdiczeviensis. Conscriptus Anno Domino 1799». Цей каталог зберігається у Державному архіві Житомирської області (ДАЖО, ф. 90, оп. 1, спр. 213а) і вміщує у собі бл. 2854 бібліографічних описів, які поділено на 20 тематичних розділів.

У друківаних джерелах ми не натрапили на згадки про каталог 1799 р. У ньому назви тематичних розділів співпадають із назвами тематичних розділів каталогу 1781 р. Через брак документального матеріалу залишається не з'ясованим, для чого було укладено новий каталог монастирської бібліотеки усього через 18 років після створення першого. Можливо він укладався з метою долучення до акту якоїсь генеральної візитації монастиря.

Інформацію про кількість фонду монастирської бібліотеки подає також акт генеральної візитації Бердичівського монастиря босих кармелітів 1802 р. «Wiadomość o kościele i klasztorze Berdyczowskim OO. Karmelitów Bosych. 1802 r.» (Центральний державний історичний архів РФ (Петербург), ф. 822, оп. 12, спр. 3). За цією візитацією монастирська бібліотека налічувала 3131 том і ділилася на 21 систематичний розділ.

В Державному архіві м. Києва (далі – ДАК) зберігається справа про перевезення бібліотечного фонду з Бердичева до Києва, до Університету св. Володимира. Документи у справі датовані 1877–1878 рр. (ДАК, ф. 16, оп. 316, спр. 139).

Після касації кармелітанського монастиря його костел став парафіяльним, а бібліотека спочатку перебувала під наглядом пробоща костелу, а згодом – бердичівського поліцмейстера. У 1877 р. куратор Київської навчальної округи звернувся до київського, волинського і подільського генерал-губернатора кн. О. Дондукова-Корсакова (16.01.1869–16.04.1878) з проханням дозволити передати цінну монастирську бібліотеку Київському університету св. Володимира. До Ради Університету було надіслано каталог бердичівської бібліотеки для ознайомлення зі змістом бібліотечного фонду і створено спеціальну комісію під головуванням професора Університету Олександра Котляревського (1836–1881), завданням якої було визначити подальшу долю монастирської книгозбірні. До комісії увійшли професори М. Владимирський-Буданов, В. Демченко, В. Модестов та члени Бібліотечної Ради Університету (ДАК, ф. 16, оп. 316,

спр. 139, арк. 22). У жовтні 1878 р. книгозбірня була перевезена до Києва бібліотекарем і архіваріусом університетської Бібліотеки Кирилом Царевським та долучена до фондів університетської Бібліотеки. У своєму звіті Раді Університету про перевезення книг К. Царевський написав, що одержав 6502 томи, бракувало 762 томи з 7264, облікованих у бердичівському каталозі (ДАК, ф. 16, оп. 316, спр. 139, арк. 20). Факт безкоштовного придбання Університетом бердичівської кармелітанської бібліотеки висвітлювався у часописі «Университетские Известия», де було надруковано протоколи засідань Ради Університету [2, 1877, № 11, с. 5; 1877, № 12, с. 4; 1879, № 3, с. 18]. Бібліотека колишнього Бердичівського монастиря зберігалася в університетській Бібліотеці окремим фондом під назвою «Бердичівська колекція». До НБУВ, яка тоді мала назву Всенародна Бібліотека України, бердичівська книгозбірня надійшла у 1927–1928 рр. у складі університетської Бібліотеки [1, с. 40–44].

Книгозбірня Бердичівського монастиря босих кармелітів формувалася традиційними шляхами: купівлею, дарами, заповітами, книгообміном. Важлива інформація про шляхи надходження книжок до бібліотечного фонду міститься у провенієнціях стародруків монастирської книгозбірні. У книжках кармелітанської бібліотеки трапляються різні види провенієнцій: рукописні записи, гравійовані гербові екслібриси-наліпки, шрифтові екслібриси-наліпки і печатки, суперекслібриси, старі бібліотечні шифри. Провенієнційні записи повідомляють, що деякі стародруки попередньо були в книгозбірнях інших монастирів та чернечих осередків, зокрема: монастирів босих кармелітів у Вишнівці, Львові, Перемишлі, Варшаві, Глибокому (Дісненський повіт Віленської губернії), резиденції босих кармелітів у Народичах (Овруцький повіт Волинської губернії), Люблінського і Мюнхенського єзуїтських колегіумів, резиденції Товариства Ісусового у Романові (Новоградволинський повіт Волинської губернії). Вочевидь, проходив обмін між монастирями дублетними примірниками. Бібліотека могла поповнюватися також книжками скасованих монастирів та резиденцій чернечих осередків.

Серед шрифтових екслібрисів виділяються екслібрис-наліпка Мюнхенського єзуїтського колегіуму, виконаний у червоному кольорі з датою 1595 р. (НБУВ, ВІК: шифр: Берд. кол. 37), екслібрис ксьондза Антонія Борни, який належав до францисканців-обзервантів і був капеланом князів Радивілів (НБУВ, ВІК: шифр: Берд. кол. 541), шрифтовий екслібрис київського і чернігівського біскупа Юзефа Анджея Залуського (1702–1774),

співзасновника Варшавської публічної бібліотеки. Його шрифтовий екслібрис має такий текст: «I. A. ZAŁUSKI». Останній факт наштовхує на думку, що книжки з цим екслібрисом могли бути придбані на аукціонах розпродажу дублетів книгозбірні Залуських, що проходили у Варшаві з 1761 р.

На форзацах стародруків монастирської бібліотеки трапляються гравіровані гербові екслібриси-наліпки. Їх виявлено два. Один належить писарю Великого князівства Литовського Костянтинові Людовіку Плятеру (†1777) (НБУВ, ВІК: шифр: Берд. кол. 253), інший – невстановленій особі, текст на ньому не зберігся.

Стародруки монастирської бібліотеки мають очікувано не чисельні провенієнції в якості суперекслібрисів. Таких суперекслібрисів виявлено чотири: гербовий суперекслібрис гетьмана Великого князівства Литовського Михайла Серватія Вишневецького герба Корибут (1680–1744; НБУВ, ВІК: шифр: Берд. кол. 1777), засновника бібліотеки Вишневецького замку [3, с. 64–67], суперекслібрис книгозбірні Львівського монастиря босих кармелітів, суперекслібрис книгозбірні монастиря босих кармелітів у Глибокому і суперекслібрис, не атрибутований за браком фактографічної інформації. Суперекслібриси монастирських бібліотек є досить рідкісним явищем у книгознавстві. Суперекслібрис книгозбірні Львівського монастиря босих кармелітів вміщено на оправі примірника видання «Indices omnes in D. Thomae Summam theologicam hactenus impressi...» (Рим, 1619; НБУВ, ВІК: шифр: Берд. кол. 41). Він має такий вигляд: на верхній кришці шкіряної оправі сліпе тиснення емблеми Ордену босих кармелітів, яку облямовує стрічка з гаслом Ордену «Zelo zelatus sum pro Domino Deo exercituum» («Ревний в ретельності задля слави Всевишнього»). Навколо зображення – абrevіатура, яку можна розшифрувати так: CO[NVENTUS] LE[OPOLIENSIS] C[ARMELITARUM] D[ISCALCEATORUM]. Окрім цього на титульному аркуші зберігся запис, який засвідчує приналежність книжки у минулому Львівському кармелітанському монастирю.

У фонді бердичівської бібліотеки виявлено п'ять одиниць зберігання, одна з яких є конволютом із трьох алігатів, які прикрашає суперекслібрис бібліотеки Монастиря босих кармелітів у Глибокому (НБУВ, ВІК: шифри: Берд. кол. 894, 896, 1929; Pal. 1710; ВСПВ: шифр: Pal. 161(1–3)). Цей суперекслібрис має такий вигляд: у верхній частині корінців шкіряних оправ золоте тиснення емблеми Ордену босих кармелітів у картуші. Навколо зображення – абrevіатура, яку можна розшифрувати так: C[ONVENTUS]

G[LEMBOCENSIS] C[ARMELITARUM] D[ISCALCEATORUM]. Крім цього на титульних аркушах стародруків вміщено записи, які засвідчують приналежність книжок у минулому кармелітанському монастирю у Глибокому.

Досить рідкісним випадком для монастирських книгозбірень у книгознавчих студіях є різного виду печатки. У фонді бердичівської бібліотеки ми виявили один стародрук із печаткою в якості власницького книжкового знаку. Примірник третього видання посібника з риторики авторства члена Товариства Ісуса Германа Гольдхагена (Goldhagen) «Rhetorica explicata et applicata ad eloquentiam civilem et ecclesiasticam...» (Вюрцбург, 1772; НБУВ, ВІК: шифр: Берд. кол. 1002) має на форзаці червону сургучеву печатку із зображенням емблеми Ордену босих кармелітів діаметром 2 см. На титульному аркуші та форзаці примірника є ще власницькі записи про приналежність примірника у минулому босому кармеліту Діонізію від св. Яна з Дуклі: «Ex Libris F[ratris] Dionysji a S. Ioanne de Dukla Carmelitae Discalceati» («З книжок брата Діонізія від св. Яна з Дуклі, босого кармеліта»). Представлений запис цілком співвідноситься з особою отця Діонізія від св. Яна з Дуклі Охопінського (1763 – бл. 1830), який у свій час обіймав посаду секретаря Польської провінції Ордену босих кармелітів, а згодом став провінціалом Руської провінції Ордену (1811–1814) [5, с. 165–167]. Найвірогідніше, що сургучева печатка є печаткою орденської провінції. На титулі примірника зроблено ще один запис констатуючого характеру про приналежність книжки Бердичівському монастирю: «Conventus Berdiczovien[sis] Carmelit[arum] Discal[ceatorum] Pr[ovinci]ae Polonae / Sacti Spirit[us]» («Бердичівський монастир босих кармелітів Польської провінції св. Духа»).

Промовистим прикладом рукописної провенієнції про купівлю книжок для монастирських бібліотек може бути запис на примірнику курсу теології авторства члена Ордену домініканців Карла Рената Білора «Summa S. Thomae ... sive Cursus theologiae...» (Вюрцбург, 1767; НБУВ, ВІК: шифр: Берд. кол. 631, т. 13): «Author R[everendus] P[ater] Bilaurt comparat[us] pro Bibliotheca Collegii Premislien[sis] / Carmel[itarum] Discal[ceatorum] ad usum F[ratru]m Studentium Ejusdem Collegii / Opera et Studio A[dmodum] R[everendi] N[ostri] P[atris] Constantini a B[eatissimae] Kunegunde / pretunc Convent[us] Premislien[sis] Prioris / modo vero Definitoris 3-tji Provinciae Polonae / S. Spirit[us] Actualis» («[Книга] авторства достойного отця Білора, придбана для бібліотеки колегіуму перемишльських босих кармелітів для

користування братами студентами цього колегіуму стараннями вельми достойного нашого отця Костянтина від Блаженної Кунегунди, раніше пріора Перемишльського монастиря, тепер актуального третього дефінітора Польської провінції Св. Духа. Року Божого 1778 дня квітня»).

Частина рукописних провенієнцій засвідчують посмертне надходження книжок ченців до монастирських бібліотек. Книжки, що були власністю ченців монастиря, після їхньої смерті залишалися в обителі і поповнювали її книгозбірню або переказувалися до бібліотек інших орденських осередків.

Яскравим прикладом такого шляху надходження є маргінальні записи на книжках, що належали члену Ордену босих кармелітів отцю Губерту від Благовіщення Блаженної Діви Марії. Книжок, які належали брату Губерту, виявлено 8 одиниць. Примірник «Causus conscientiae de mandato olim... cardinalis Prosperi Lambertini... deinde Benedicti XIV propositi ac resoluti...» (Перемишль, 1766; НБУВ, ВІК: шифр: Берд. кол. 622, т. 1, ч. 1) має такий запис на титульному аркуші: «P[at]ri Fr[at]ris Huberti a Visit[at]ione B[eat]issimae V[irginis] Mariae / Carmelitae Discalceati / applico Conventui / in quo morior / Oretur pro A[nim]a Mea» («[Книга] отця і брата Губерта від Благовіщення Блаженної Діви Марії, босого кармеліта, надаю монастирю, в якому помер. Моліться за його душу»). Окрім того, на цьому ж примірнику є ще власницький запис про приналежність книжки бібліотеці Бердичівського монастиря босих кармелітів.

Примірник видання «Tribunalis confessariorum et ordinandorum P. M. Wigandt Ordinis praedicatorum epitome...» (Венеція, 1761; НБУВ, ВІК: шифр: Берд. кол. 607), упорядкований магістром теології, домініканцем Людовіком Флегеном (Fliegen), має такий варіант запису, пов'язаний з іменем отця Губерта: «P[at]ri F[rat]ris Huberti / a Visit[at]ione B[eat]issimae V[irginis] Mariae / Carmelita Excalceati / post mortem oretur pro eo. / Applico Conventui in quo morior» («[Книга] отця і брата Губерта від Благовіщення Блаженної Діви Марії, босого кармеліта, після смерті моліться за нього. Віддаю монастирю, в якому помер.»). Ще один маргінальний запис на цьому ж примірнику є розпорядженням провінціала Ордену босих кармелітів брата Андрія Корсіні про повернення до Бердичівського монастиря книжок впродовж шести місяців: «Do facultatem P[at]ri F[rat]ri Michaeli S[an]ct[ae] Religionis Professo Sacer/doti relinendi paenos se hunc / librorum, sub oneris restituen/di ad Conventu Berdicz[oviensis] fi/nitis sex mensis. F[rat]r Andre/as Corsinus Provincialis» («Даю розпорядження отцю

брату Михаїлу, благочестивому священнослужителю, ці шість книжок повернути до Бердичівського монастиря до закінчення шести місяців. Брат Андрій Корсіні провінціал»). Вказаний запис супроводжується констатуючого характеру власницьким записом про приналежність книжки Бердичівському монастирю: «C[on]t[us] Berdicz[oviensis] / Carm[elitarum] Excal[ceatorum]».

На титульному аркуші словника «Dictionarium casuum conscientiae...» (Аугсбург, 1762; НБУВ, ВІК: шифр: Берд. кол. 545), укладеному лотеранським каноником Евзебієм Амортом (Amort), зберігся такий варіант запису про приналежність примірника отцю Губерту: «P[at]ri F[rat]ris Huberti / a Visit[at]ione B[eat]issimae V[irginis] Mariae / Carmelita Excalceati / post mortem applico Conventui / Berdiczoviensi et peto Lectorem S[an]cti Orationes « («[Книга] отця і брата Губерта від Благовіщення Блаженної Діви Марії, босого кармеліта, після смерті віддаю Бердичівському монастирю і прошу читача про святі молитви»). На шмуцтитулі стародруку додано: «Oretur pro A[nim]a Mea» («Моліться за його душу»).

За архівними документами Ордену босих кармелітів отець Губерт від Благовіщення Блаженної Діви Марії у 1766–1777 рр. перебував на посаді екзаменатора Бердичівського монастиря. 4 червня 1777 р. він разом із іншим ченцем монастиря о. Юзефом від Блаженної Діви Марії від імені монастирського керівництва підписав угоду з доктором медицини, майором Войтехом Марцинкевичем про утримання монастирської аптеки [5, s. 116, 177]. Маргінальні записи додають до біографії о. Губерта відомості про те, що він помер у Бердичівському монастирі і заповідав його книгозбірні свої книжки. Розпорядження про повернення книжок підписала відома особа в історії Бердичівського монастиря та Польської і Руської провінцій Ордену босих кармелітів. Андрій Корсіні від св. Рожанця (світське ім'я – Діонізія Бардецький (1743–1806), родом з Волині, у 1781–1784 рр. був пріором Бердичівського монастиря, організував початкову, згодом повітову школу при монастирі. Він був останнім провінціалом загальнопольських босих кармелітів із резиденцією у Бердичеві у 1797–1799 рр., а у 1805–1806 рр. (після поділу Польської провінції Ордену на Польську і Руську) – провінціалом Руської провінції Ордену босих кармелітів [5, s. 166–167, 173, 222–223].

Ще один цікавий запис про шляхи надходження книжок до монастирських бібліотек пов'язаний з іменем провінціала Андрія Корсіні.

Інший бібліотечний примірник вюрцбурзького видання курсу теології К. Р. Білора (НБУВ, ВІК: шифр: Берд. кол. 630, т. 17) має на форзаці провенієнцію такого змісту: «Ex Dispositione A[*dmodum*] R[*everendi*] P[*atris*] N[*ostri*] Andreae Corsini a SS. Rosario Provinc[*ialis*] illo Hic Liber / translatus est ex Conventu Cracoviensis SS. Michaelio ad Con[*ven*]t[*us*] / inditione Rosiaca / existens» («За розпорядженням вельми достойного нашого отця Андрія Корсіні від св. Рожанця провінціала ця книжка передана з краківського монастиря св. Михаїла до монастирів, що перебувають під владою Росії»). Крім наведеного, цей стародрук має ще один запис констатуючого характеру про приналежність примірника Перемишльському монастирю босих кармелітів: «Convent[*us*] Premisl[*iensis*] / Carmel[*itarum*] Discal[*ceatorum*]» («Перемишльського монастиря босих кармелітів»). Вочевидь, провінціал Андрій Корсіні приділяв увагу монастирським бібліотекам і комплектуванню їхніх фондів.

На примірнику видання твору бернардина Меркатореса (Mercatores) «Nucleus catecheticus ...» (Кельн, 1713; НБУВ, ВІК: шифр: Берд. кол. 581) є три записи, які інформують про долю стародрука. На форзаці купівельний запис латинською мовою сповіщає: «Emptus est Iste liber / Varsaviae P[*atri*] F[*ratri*] Joanni / a S. Andrea Corsini / C[*armelitae*] Discal[*ceati*] Tymf. 4» («Ця книжка куплена у Варшаві для отця і брата Іоана від св. Андрія Корсіні, босого кармеліта за 4 тимфа»). На останній сторінці книжки написано: «P[*atris*] F[*atris*] Ioannis a Cruce a S. Andr[*ea*] / Corsino C[*armelitae*] D[*iscalceati*]» («Отця і брата Іоана від Хреста і св. Андрія Корсіні, босого кармеліта»). А на титульному аркуші – власницький констатуючий запис: «C[*on*]ven[*tus*] Berdicov[*iensis*] / Carmelit[*arum*] Discal[*ceatorum*]» («Бердичівського монастиря босих кармелітів»). Маргіналії цього примірника ілюструють спосіб і обставини його надходження до монастирської книгозбірні. Ордєнські архівні документи інформують, що отець Іоан від св. Андрія Корсіні, світське ім'я – Ян Канти Мацьоловський, був висвячений 1754 р. в Бердичівському монастирі босих кармелітів та помер у ньому 1784 р. [5, s. 334].

Примірник римського видання праці члена Ордену паулінів Томи Франческо Ротаріо (Rotario, лат. Rotarius) «Apparatus universae theologiae moralis» (Рим, 1758; НБУВ, ВІК: шифр: Берд. кол. 597) на шмуктитулї має купівельний запис про придбання її у Кракові через 10 років після виходу книжки у світ: «Ad usum Fr[*atr*]is Augusti a Conceptio[*ne*] B[*eatissimae*] V[*irginis*] Mariae Carmel[*itae*] Discal[*ceati*] / Comparatus anno D[*omi*]ni 1768

Stacov[*iae*]]» («Для користування брата Августина від [Непорочного] Зачаття Блаженної Діви Марії, босого кармеліта, куплена Року Божого 1768 у Кракові»). Примірник належав босому кармеліту отцю Августину (Августу) від Непорочного Зачаття Блаженної Діви Марії Куницькому (1745–1814), життя якого було тісно пов'язане з Бердичівським монастирем. У 1772–1775 рр., 1777–1781 рр., 1786–1790 рр. він обіймав посаду підпріора монастиря, в 1778–1781 рр. був його пріором, згодом, у 1781–1784 рр. – монастирським екзаменатором. Свій життєвий шлях о. Августин закінчив у Бердичівській обителі, де його і поховали [5, s. 173, 176, 177, 336]. Книжка була придбана у Кракові майже за чотири роки до того, як о. Августин увійшов до монастирського керівництва.

Трапляються провенієнції, які віддзеркалюють ставлення ченців до книжок. Так, примірник видання праці Тибурція Навара (Navar), члена Ордену братів менших, «Manuductio ad praxim executionis litterarum Sacrae Poenitentiariae» (Рим; Брешія, 1756; НБУВ, ВІК: шифр: Берд. кол. 592) з бердичівської бібліотеки має такий запис: «Applicatur Ecclesiae Berdiczoviensi Carmel[*itarum*] / Discal[*ceatorum*] non extrad sub poena Excommuniac / Pro Poenitentiaro Apostolico» («[Книга], надана Бердичівському храму босих кармелітів, не передавати під [загрозою] кари відповідно до церковного покарання»). Цей запис перегукується із чисельними вкладними записами на стародрукованих виданнях, в яких крадіям погрожують анафемою.

На основі проведеного історико-книгознавчого аналізу джерел, дотичних історії фонду книгозбірні Бердичівського монастиря босих кармелітів, можна стверджувати, що вони несуть у собі інформацію про склад і зміст бібліотечного фонду, подають його кількісну і мовну характеристику, через провенієнції бібліотечних стародруків висвітлюють шляхи надходження книжок до монастирської бібліотеки і надають інформацію про видання, які перебували у приватній власності ченців босих кармелітів, відтак є потужною фактографічною базою для подальшого дослідження історії книгозбірні Бердичівського монастиря босих кармелітів.

Список використаних джерел

1. Колесник Е. А. Книжные коллекции Центральной научной библиотеки Академии наук УССР. – Киев : Наукова думка, 1988. – 144 с.
2. Университетские известия, 1877, № 11, с. 5 ; 1877, № 12, с. 4 ; 1879, № 3, с. 18.

3. Ціборовська-Римарович І. О. Родові бібліотеки Правобережної України XVIII століття (Вишневецьких – Мнішеків, Потоцьких, Мікошевських) : історична доля та сучасний стан. – Київ, 2006. – 393 с. : іл.

4. Catalogus religiosorum et monialium Carmelitarum Disalceatorum Provinciae Polonae S. Spiritus. – [Berdiczoviae, 1772]. – [28] f.

5. Wanat B. J. Klasztor karmelitów bosych w Berdyczowie na Ukrainie. Studium monograficzne. – Kraków : Wydawnictwo Karmelitów Bosych, 2007. – 432 s. : il.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2016 р.

UDC 026:[2-523.6+27-789.34](477.42)(093)

Iryna Tsiborovska-Rymarovich,

Ph. D., Scientific Associate, Vernadsky National Library of Ukraine

The original sources about the formation of the fund of the Berdychiv barefooted Carmelites' Library

The article covers the factual material about the original sources to the formation of the fund of the Berdychiv friar of barefooted Carmelites' Library. The Berdychiv friar of barefooted Carmelites was founded by Kyiv Voievoda Janush Tyshkevich near 1630 and existed up to 1866. Nowadays friar's Library is the largest book complex of the roman-catholic monasteries' libraries in Ukraine and its collection preserved in Vernadsky National Library of Ukraine. The survey of the two manuscript catalogues of the friar's Library dated 1781 and 1799, the record of the general visitation from 1802, proveniences of the old-printed books of the Library, the reports of the sittings of the Kyiv St. Volodymyr University Council has been done. The manuscript catalogues give the factual material about the theme contents and structure of the Library's fund, the record of the general visitation and the reports of the University Council give the quantitative characteristics of the fund. The books' proveniences have the information about the ways of fund's completing.

Keywords: monastic libraries, Berdychiv friar of barefooted Carmelites, library science, proveniences.

УДК 026:[2-523.6+27-789.34](477.42)(093)

Ирина Циборовская-Римарович,

канд. ист. наук, старш. науч. сотрудник

Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

Источники по истории формирования книжного фонда библиотеки Бердичевского монастыря босых кармелитов

Бердичевский монастырь босых кармелитов был заложен киевским воеводою Янушем Тышкевичем ок. 1630 г. и просуществовал до 1866 г. Его библиотека,

которая сохранилась до наших дней как единый книжный комплекс, сейчас является наибольшим историческим книжным фондом католических библиотечных собраний в Украине и хранится в Национальной библиотеке Украины имени В. И. Вернадского. Историко-книговедческие исследования библиотеки Бердичевского монастыря определили круг главных источников по истории формирования этого библиотечного фонда. К ним относятся два рукописных каталога монастырской библиотеки 1781 г. и 1799 г., акт генеральной визитации монастыря 1802 г., провениенции старопечатных книг названной библиотеки, протоколы заседаний Совета Киевского университета св. Владимира. Рукописные каталоги дают количественную характеристику библиотечному фонду и возможность изучить состав и содержание фонда, его организацию и принципы библиографического описания книг. Информацию о величине книжного фонда предоставляют акт генеральной визитации и отчет о перевозе библиотеки из Бердичева в Киев. Провениенции библиотечных экземпляров несут информацию о путях поступления книг из других монастырей, в качестве даров от благодетелей, по завещаниям и распоряжениям монахов и светских лиц.

Ключевые слова: Бердичевский монастырь босых кармелитов, монастырские библиотеки, библиотековедение, провениенции.